

סיון תשע"ו

דפ רשע

בין הדף היומי ופרשת השבוע

חוקים ומשפטים צדיקים

בעז"ה זכינו להתחיל את סדר נזיקין בש"ס ועמו מסכת בבא קמא. רבים מהעניינים המופיעים במסכתנו מקורם בפרשת משפטים. כך גם ד' אבות נזיקין עמם פותחת מסכתנו, כלהלן:

שור

'וכי יגח שור....'

בור

'וכי יפתח איש בור או פי יכרה איש בר ולא יכסנו' (שמות כא כח, לג)

מבעה

'כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה ובער בשדה אחר מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם'.

הבער

'כי תצא אש ומצאה קצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה

שלם ישלם המבער את הבערה'.

(שמות כב, ד-ה)

כמובן שעניינים רבים אחרים הנמנים במסכתנו נמנים אף הם בפרשת 'ואלה משפטים'.

אנו בפתחם של ימים לקראת כניסתנו להכנה הסופית למתן תורה במרכז עומדים עשרת הדברות בפרשת יתרו.

ידוע הדיון הפרשני מתי בני ישראל אמרו נעשה ונשמע. מחד בפרשת משפטים (שמות כ"ד), לאחר הקריאה מתן תורה, מסופר על קריאת ספר הברית לפני בני ישראל ועל אמירתם 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע'. בתגובה לכך משה רבנו כורת ברית בין הקב"ה לבין בני ישראל וזרק עליהם את דם הברית. מאידך מובאת במכילתא גם דעה כי אמירת נעשה ונשמע וכריתת הברית היו קודם מתן התורה. בהתאם נחלקו הראשונים:

רש"י - בדעה שמאורעות סוף פר' משפטים אירעו קודם מתן תורה ואין מוקדם ומאוחר בתורה.

הראב"ע, הרמב"ן והרשב"ם - בדעה שמאורעות סוף פר' משפטים אירעו לאחר מתן תורה ויש מוקדם ומאוחר בתורה.

ויש להבין הן לפי שיטת רש"י והן לשיטת שאר הראשונים על פשר מיקומם של המשפטים אמירת הנעשה ונשמע' וכריתת הברית.

ניתן לומר כי היה בכוונת התורה להסמיק את עניין הנעשה ונשמע למשפטים שכן פרשה זו העוסקת במצוות שכליות מלמדתנו מדוע עלינו לקבל את כל מצוות התורה כמצוות אלקיות ואפילו את החוקים שלא מובנים לנו כלל. כשם שבמצוות השכליות אנו רואים חכמה עצומה ונפלאה, מוסר וישרות כך גם נסיק לגבי שאר המצוות. אך לפי"ז היה צריך להיות סדר הפרשיות כך, קודם משפטים ואז אמירת הנעשה ונשמע (לפי רש"י שאין מוקדם ומאוחר בתורה) ורק לאחר מכן יתר קבלת התורה.

אלא שאף על פי שפרשת משפטים נאמרה רק לאחר מתן תורה למדו בני ישראל על מעלתם של המצוות מכך שהקב"ה ציווה כבר את בני ישראל במרה על ה'דינין' שהן מצוות שכליות.

אך האם כל גופי תורת המשפט העברי הנמצאים בפרשת משפטים נמצאים בדינים אלו?

על כך מבאר הרמב"ן עה"ת בביאור מצוה זו המוטלת גם על בני נח: 'ועל דעתי הדינין שמנו לבני נח בשבע המצות שלהם אינם להושיב דינין בכל פלך ופלך בלבד (שיטת הרמב"ם) אבל צוה אותם בדיני גנבה ואונאה ועושיק ושכר שכיר ודיני השומרים ואונס ומפתה ואבות נזיקין וחובל בחברו ודיני מלווה ולווה ודיני

מקח וממכר וכיוצא בהן כענין הדינין שנצטוו ישראל....'

(רמבן עה"ת בראשית לד, יג)

נשאלת השאלה מה אפוא הצורך לחזור על פרשת משפטים לאחר מתן תורה ובפרט לפי פירוש הרמב"ן שבדינים נכללו כל המשפטים ושמטרת נתינתם קודם מתן תורה הייתה על מנת לחבב עליהם את קבלת יתר המצוות גם אלו שאינן שכליות כמשפטים?

ברם יש בכל זאת הבדל משמעותי בין משפטי עם ישראל לבין משפטי הגויים. הבדל זה משתקף לעתים גם במישור ההלכתי, כמו מה שמציין הרמב"ם שכן נח שעבר עברה חייב מיתה על פי עד אחד ודיין אחד ובלא התראה שלא כמו ליהודי. אבל עיקר ההבדל הוא במישור העקרוני. כשבנ"י מגיעים למרה נאמר 'שם שם לו חק ומשפט...' (שמות טו, כה) ומסביר רש"י שהכוונה היא לשבת, לפרה אדומה ולדינים. ולכאורה אם דינים כלולים במצוות בני נח הרי שניתנו עוד קודם, ומדוע אפוא היה צורך לחזור ולצוות את עם ישראל עליהם?

אלא שיש כנראה הבדל מהותי בין ערכם של המשפטים אצל אומות העולם לבין ערכם בעם ישראל "מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום"

הקב"ה נתן לנו את חוקיו ומשפטיו המבטאים קשר ייחודי בינו לביננו משא"כ הדינים שניתנו לאומות העולם, שאין מטרתם אלא ליצור חברה מסודרת ותקינה בלבד.

לפי זה ניתן להסביר על פי דברי פרשנינו לרבות בני דורנו ובכללם, הרב אהרון ליכטינשטיין זצ"ל, מדוע מוקמה פרשת משפטים באמצע תיאור מעמד הר סיני. המשפטים הם תנאי לקבלת התורה. עם ישראל התחייב להיות בקשר רצוף עם הקב"ה באמצעות קיום המשפטים. זהו חלק בלתי נפרד ממעמד הר סיני ומהברית שנכרתה בין עם ישראל לקב"ה. המשפטים בעם ישראל אינם רק עניין פורמלי או דרך טכנית לשמור על חברה יציבה. מדובר בכללים המכתיבים את יחסו הערכי של האדם לזולת ולחברה ומקנים ערכי התנהגות בסיסיים.

ביטוי חמור לכך נותן המדרש על הפסוק במשלי "ואיש תרומות יהרסנה" (משלי כט, ד) אומר המדרש: 'זה חכם שהוא יודע הלכות ומדרשות ואגדות, ויתום ואלמנה הולכין אצלו שיעשה דין ביניהן, והוא אומר להן: עסוק אני במשנתי, איני פנוי, ואמר לו הא-לקים מעלה אני עליך כאלו החרבת את העולם'

(שמות רבה ל, יג)

העיסוק במשפטים הוא כל כך חיוני, עד שמי שמשמט ממנו כאילו החרב את העולם. ערכי המוסר, המשפט והצדקה אמנם רלוונטיים לכל אומות העולם, אולם הם בכל זאת נוגעים לעם ישראל באופן מיוחד, בהיותם מבטאים את הזיקה הייחודית שיש לו עם הקב"ה בכל הדורות, ולכן אל לנו להפקיר את השמירה עליהם בידי ציבורים אחרים.

וזו לשון הרמב"ם באגרת השמד: "ומפני שייחד אותנו הבורא במצוותיו ובחוקותיו התבארה מעלתנו על זולתנו בכללותו ובמשפטיו שנאמר (דברים ד, ח) 'זמי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנוכי נותן לפניכם'.

—קנאונו הגויים כולנו על דתנו קנאה גדולה, וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שטנה ואיבה, ורצונם להלחם בה' ולעשות מריבה עמו. מעלתנו זו, היא, הן משום שזכינו לקדש את שמו של הקב"ה על ידי קיום המצוות. והן משום שאנו משפיעים בכך על כל אנשי העולם...."

ב"ה זוכים אנו השנה בזכות לימוד הדף היומי להיות אפופים, כרוכים ושלובים במשפטי התורה סביב ובסמוך לציון קבלתה. ולוואי ונזכה בזכות כך להעמיק חקר בעמקי סודותיה ולקיים מצוותיה מתוך אהבה הבאה מתוך הכרה בישרות שכלן של מצוות המשפטים בהן אנו עסוקים קודם מתן התורה ולאחריה.

ועשו להם ציצית

פרשת שלח מסיימת במצוות ציצית. יש אומרים משום החשש של בנ"י להיכנס לארץ (בעקבות חטא המרגלים) ולחבר חיי חומר וחיי רוח ע"י קידוש החומר, לכן ציווה הקב"ה מצווה שקולה כנגד תר"ג מצוות הנעשית מחומר פשוט, להורות לנו על קידוש החומר. על התכלת המוטל בציצית אמרו חז"ל כי הינו דומה לים וים לרקיע ורקיע לכסא הכבוד. על אף שעפ"י כללי אנלוגיה פשוטים היה ניתן לדמות ישר את התכלת לכסא הכבוד, רצו חז"ל ללמדנו שבעלייה רוחנית נדרשת התקדמות בשלבים ולא קפיצה למרחקים ולגבהים גדולים בבת אחת.

מצווה חביבה מצוות ציצית וידוע את שמסופר על הגר"א שדקות מעטות לפני פטירתו נטל את ציציותיו בידיו וכה אמר לבני ביתו: כמה קשה להפרד מהעולם הזה. כמה יקר כל רגע בעולם הזה. הנה, על ידי ציצית, שמחירה פרוטות מעטות מקיים היהודי מצווה ומסוגל להגיע למדרגות עליונות, ואף לקבל את פני השכינה. היכן נוכל למצוא זאת בעולם הבא? ובמילים אלו יצאה נשמתו בטהרה ועלתה אל גנזי מרומים.

ובהקשר של זה של 'מחיר' הציצית בפרט בדור האחרון שפושט ההידור של הטלת תכלת בציצית, עוסקת הסוגיה במסכתנו מסכת בבא קמא דף ט:.

"א"ר זירא אמר רב הונא במצוה עד שליש מאי שליש אילימא שליש ביתו אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא ליתב לכוליה ביתיה אלא אמר ר' זירא בהידור מצוה עד שליש במצוה. בעי רב אשי שליש מלגיו או שליש מלבר? - תיקו. במערבא אמרי משמיה דרבי זירא עד שליש משלו מכאן ואילך משל הקב"ה".

מסביר רש"י - שליש ביתו - שחייב אדם לכבדו במצוה לולב או לציצית או ספר תורה שליש מה שיש לו.

בהידור מצוה עד שליש במצוה - שאם מולא ב' ספרי תורות לקנות ואחד הדור מחזירו יוסיף שליש הדמים ויקח את ההדור דתניא (שבת 77 קל"ג) זה א"ל ולאנוהו התנאה לפניו במצוה עשה לך ספר תורה נאה לולב נאה טלית נאה לציצית נאה. עד כאן דברי רש"י.

תוספות ד"ה עד שליש במצוה - פירוש שאם מלא אתרוג כאגוז כמו ששיערו חכמים ואחד גדול ממנו שליש יקנהו.

נמצאנו למדים שישנה מחלוקת בין רש"י לתוספות. לרש"י משמעות ההידור עד שליש, היא בממון. קרי, קנית אתרוג או ציצית ופתאום מצאת הדור מהם, מוטל עליך להדר ובתנאי שאתה לא מוסיף יותר משליש (מלגיו או מלבר - לא הוכרע) ממחיר החפץ הראשון שקנית. לתוספות, השליש נמדד בחפץ אם מצאת חפץ גדול בשליש מהשיעור ששיערו חכמים, יותר מהחפץ שקנית אזי משום הידור עליך לקנותו.

דוגמא:

אדם קנה ציצית שאורך ציציותיה 30 ס"מ ב - 100 שקלים. אורך חוטי הציצית ששיערו חכמים הינו לפחות י"ב אגודלים (30 ס"מ חזו"א, 24.5 ס"מ גר"ח נאה). לפתע מצא ציצית שאורך חוטיה 40 ס"מ (בהנחה ששליש מלגיו ולפי שיעור חזו"א) במחיר של 150 שקלים. לפי רש"י תוספת ה - 50 שקלים היא יותר משליש ולכן לא חלה עליו מצוות הידור. לפי תוספות שיעור חוטי הציצית גדול בשליש לכן עליו לקנותו בשל מצוות ההידור.

ננסה לעמוד על סברות המחלוקת בין רש"י לתוספות כפי שפירשום האחרונים. הפני יהושע מסביר כי תוספות לא פירש כרש"י משום שהוקשה לו עצם העובדה כי שאלת הגמרא לא מיושבת בתירוץ אם נסביר כרש"י. הגמרא שאלה, אם אדם

מוציא עד שליש ממונו למצווה הרי שאם מזדמנות לו שלוש מצוות בו זמנית הוא עשוי לכלות ממונו. על זה תירצה הגמרא 'בהידור מצוה, עד שליש במצוה'. היה קשה לתוספות, לפי פירוש רש"י הלוא כל פעם שאדם ימצא אתרוג או ציצית יפים יותר ממה שברשותו ייאלץ לקנות כל זמן שזה לא עובר את שליש המחיר של חפץ המצווה שברשותו, וכך בטור חשבונני עולה עלול הוא לכלות את כל ממונו, א"כ מה הועיל רבי זירא בתירוצו? - לכן פירשו תוספות כי מדובר ברכישה חד פעמית שאדם צריך לעשות מטעמים של הידור. כאשר אדם רכש חפץ מצוה בשיעורו המצומצם והוא מוצא חפץ אחר מהודר יותר בשיעורו בשליש אז מטעמי הידור מצווה הוא לקנותו.

כמובן שאפשר לתרץ את רש"י שאף הוא התכוון לתוספת חד פעמית של ממון ולא עד לכליווי. שכן, בפעם אחת יוצא ידי 'זה א-לי ואנוהו' ושוב לא צריך לקנות.

הסבר נוסף לטעמו של תוספות מופיע בספר 'כוס ישועות' לר' רבי צבי הירש בן נפתלי הירץ אשכנזי ("חריף") רבן של ביאלה והלברשטאט ורבו של ר' שלמה גנצפריד בעל הקצוש"ע.

מסביר ר' צבי הירש כי המחלוקת נסובה סביב הדיוק בדברי רבי זירא בגמרא במילה 'במצוה' עד שליש, האם הכוונה לחפץ עמו עושים את המצוה או הגדרה רחבה יותר גם לאמצעים המשמשים להשגתו. רש"י הבין שהמילה 'במצוה' הינה לאו דווקא והכוונה גם לאמצעים המשמשים להשגת חפץ המצוה, לרבות הממון לרכישתה. תוספות מאידך סברו שהמילה במצוה, קרי בחפץ המצוה ורק אם שם, בחפץ המצוה, יש אפשרות להדר בשליש לפחות אז חלה חובת זה א-לי ואנוהו.

יש מדייקים בתוספות שהתייחס דוקא לאתרוג כי רק בו נאמר הדר. כלומר לשיטת תוספות כל תוספת השליש משום זה א-לי ואנוהו חלה רק על אתרוג. לפ"ז מובן מהלך הגמרא. הגמרא בהתחלה לא הבינה שמדובר בהידור אלא במצווה עצמה ואז שאלה אם יזדמנו 3 מצוות בו זמנית האדם עשוי לכלות את ממונו. השיבה הגמרא, כי מדובר בהידור מצוה ולא במצוה עצמה ולפי תוספות כאמור הידור שייך רק באתרוג וממילא אין היכי תימצא שיזדמנו לו 3 מצוות בו זמנית.

נקודה נוספת ומעניינת אליה יש להתייחס אומר ר' צבי הירש היא העובדה שרש"י בהביאו את הגמ' בשבת ציין טלית נאה וציצית נאה. אך אם נעיין במקור הגמ' במס' שבת נראה שמופיע רק ציצית ולא טלית. היכן המצווה בטלית או בציצית?

אמנם גם הר"ף בגמרא במסכת סוכה המדברת על זה א-לי ואנוהו מזכיר טלית אך מעניין מדוע רש"י שילב את הטלית יחד עם הציצית במקור הגמרא בשבת.

לגופו של עניין אומר ר' צבי הירש, כי אזכור הטלית ו/או הציצית קשור ככל הנראה בספק האם מצוות ציצית היא חובה על האדם שיהיה לבוש בציצית(גברא) או חובה על הבגד שיש לו ד' כנפות שיהיה לו ציצית (חפצא). אם הציצית היא חובת הבגד אז שייך לאזכר גם טלית אך אם זו חובה על האדם משמעותה שעל האדם לחזר אחר בגד שיש להטיל בו ציצית והדברים ידועים. רש"י כנראה מנסה למצע בין השיטות ולומר שסו"ס גם אם נאמר שזו חובת גברא מאחר והטלית נגדרת אחר הציצית הרי שהם נחשבים לאחד לצורך המצווה וההידור בה, לכן הזכיר שניהם.

עפ"יז ניתן לחרוז את שפתחנו בו. מאחר והרעיון העומד מאחורי מצוות ציצית היא ההוכחה כי יש וניתן לקדש את החומר מוכרחים לומר שהטלית והציצית חד הם. אם המצווה היא חובת גברא בלבד אז אמנם העלנו את רוחיותנו בקיום מצווה השקולה כנגד תר"ג, מצווה המזכירה לנו גם את כסא הכבוד, אך מטרת קידוש החומר הופכת למשנית. לצורך כך מוכרח אתה לומר כי קיימת חובה גם בבגד הטלית. גם אם הטלית מונחת בקרן זווית חובה להטיל בה ציצית גם אם לא לובשים אותה כך שמקיימים בזה קידוש החומר כמטרה עיקרית.

ייתכן שזה אולי גם מה שעמד לנגד עיניו של רש"י בפירושו עת שילב במקור הגמרא את הטלית יחד עם הציצית.

שנזכה בעז"ה לזראיתם אותו וזכרתם' וממילא לזוהייתם קדושים'.